

بررسی علل انگیزه‌های مهاجرت معکوس و تأثیر آن بر توسعه اجتماعی و اقتصادی (مطالعه موردی مهاجران روستانشین شهرهای تنکابن و رامسر)

رسول ربانی: استاد جامعه‌شناسی شهری، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران
زهرا طاهری: دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران*
زهرا روستا: دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد دهاقان، دهاقان، ایران

چکیده

هدف از مقاله حاضر، بررسی علل انگیزه‌های مهاجرت معکوس و تأثیر آن بر توسعه اجتماعی و اقتصادی در روستاهای اطراف شهرستان‌های تنکابن و رامسر واقع در استان مازندران است که در آن تلاش شده است، تا با توجه به فرضیات مطرح شده، به علل اصلی شکل‌گیری مهاجرت معکوس همانند: مسافت، تعلق بومی، سن، نوع مسکن، درآمد، نوع شغل و سطح تحصیلات توجه شود. روش تحقیق پیمایشی و نیز از روش کتابخانه‌ای (اسنادی) استفاده شده است. شیوه نمونه‌گیری سهمیه‌ای بوده که توزیع آن به صورت تصادفی ساده در بین ۳۸۳ نفر از مهاجران مناطق روستایی شهرستان‌های مذکور صورت گرفته است. لازم به توضیح است که متغیرهای مستقل پژوهش عبارتند از: مسافت، تعلق بومی، سن، نوع مسکن، درآمد، نوع شغل و سطح تحصیلات و متغیر وابسته انگیزه مهاجرت معکوس. برای آزمون متغیرهای پژوهش از آماره‌های متناسب در نرم افزار SPSS استفاده شده است. نتایج به دست آمده، حاکی از وجود ارتباط مثبت و معنادار بین متغیرهای تعلق بومی و درآمد با انگیزه مهاجرت معکوس و وجود رابطه منفی و معنادار بین مسافت و انگیزه مهاجرت معکوس و عدم ارتباط معنادار بین متغیرهای سن، سطح تحصیلات، نوع شغل و نوع مسکن با انگیزه مهاجرت معکوس بوده است. رابطه بین انگیزه مهاجرت معکوس و توسعه اجتماعی و اقتصادی نیز نشان دهنده وجود رابطه مثبت و معنادار با این متغیرها است.

واژه‌های کلیدی: مهاجر، مهاجرت، مهاجرت معکوس، توسعه اجتماعی، توسعه اقتصادی

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

در پی مهاجرت‌های پی در پی روستاییان به شهرها، امروزه شاهد بازگشت شهرنشینان به روستاها و حتی مهاجرت از شهرهای بزرگ به شهرهای کوچک هستیم. گرچه این رویه مسأله‌ای تازه نیست ولی امروزه شدت و آهنگ رشد سریع‌تری به خود گرفته است. در شوروی سابق، هر ساله قریب به ۳ میلیون نفر از روستاها عازم شهرها می‌شده‌اند، در مقابل ۱/۵ میلیون نفر مسیر معکوس را در پیش گرفته و از شهرها به روستاها روی می‌آوردند. در هند، جریان مهاجرت از روستا به شهر ۲۶ درصد مهاجرت مردان و ۱۰ درصد مهاجرت زنان را تشکیل می‌دهد. و جریان مهاجرت از شهر به روستا که محدودتر است شامل ۶ درصد مردان و ۴/۵ درصد زنان می‌شود (برنارشاریه، ۱۳۷۳: ۱۰۹).

برای نخستین بار در تاریخ معاصر ایران، نرخ فزاینده مهاجرت از روستا به شهر در طول ده ساله ۱۳۸۵-۱۳۷۵ بوده است که ۳۰۰ هزار نفر بیشتر از دوره ۱۳۷۵-۱۳۶۵ است (آینده رسانه مستقل ایرانیان، ۱۳۷۸: ۱). بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۸۵، میزان مهاجران معکوس در سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵ به استان مازندران، ۱۹۹۵۰۸ و به روستاهای این استان، ۷۱۱۲۹ خانوار بوده است (مرکز آمار سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵) که رقم قابل توجه و چشم‌گیری است.

مهاجرت حرکت افراد از مبدأ به مقصد بوده و بر دو نوع است: خروج از یک منطقه، کشور و بخش و ورود به یک محدوده جغرافیایی (مرلن، ۱۹۹۱: ۴۰۸). که عموماً حرکت جمعیت از منطقه کم‌توسعه به طرف منطقه پیشرفته است که از یک شهر به شهر دیگر، به مادرشهر و غیره و حتی از یک روستا به روستای دیگر است (تقوی، ۱۳۵۷: ۳۴). مهاجرت جنبه پویایی مردمان یک شهر و یک پدیده اساساً جمعیتی است. به خاطر آنکه متناسب با آن می‌توان جنبه‌های متفاوت حرکات جمعیت را با متغیرهای «سن، جنس، نژاد، ملیت، اشتغال، سطح آموزش و غیره» (روشاک، ۱۹۷۴: ۷) در نظر گرفت. که تأثیر آن بر رشد جمعیت و اقتصاد و توسعه هر منطقه قابل ملاحظه است (توسلی، ۱۳۷۴: ۲۳).

مهاجرت روستایی و کوچ بازگشتی هم نوعی از مهاجرت است که فرد در دهستانی متولد می‌شود، به شهر می‌رود و قسمت اصلی زندگی فعالش در همانجا می‌گذرد، در پایان زندگی فعال به دهستان موطن خویش باز می‌گردد و روزهای پایان زندگی خویش را در آنجا به سر می‌برد (پیتسه، ۱۳۶۹: ۷۰). بر این اساس مهاجرت‌های معکوس بر بزرگسالان و بازنشستگان استوار است. در عین حال عده‌ای از جوانان نیز ترجیح می‌دهند به دلایل بهداشتی (عدم آلودگی هوا، آب، صدا و ...) در روستا اقامت نموده و روزها صرفاً برای کار وارد شهر شوند (ربانی، ۱۳۸۵: ۱۷).

آپارتمانی در محیط‌های روستایی، ساخت روستاها را تغییر داده و به نظر می‌رسد در تغییر کارکرد آن نیز تأثیرگذار خواهد بود. بازگشت بازنشستگان، شرایط محیطی و اقلیمی، داشتن زمینهای ارثی و به دنبال رونق اقتصادی کم فشارتر و... دلیلی بر این‌گونه مهاجرت‌هاست که به مهاجرت معکوس معروف گردیده است.

نمونه‌های موفق مهاجرت معکوس را می‌توان در کشورهای دنیا مشاهده نمود. در حال حاضر در آلمان روستاهای حاشیه شهرها اراضی مستعد را در قطعات ۱۰۰۰ و ۲۰۰۰ متری تجهیز کرده در اختیار بازنشستگان علاقمند به تولید قرار می‌دهند تا ضمن داشتن سرگرمی مفید، با توجه به کاهش حقوق، بتواند کمک هزینه زندگی را تأمین کند، ضمناً در اثر بیکاری افسرده نشود و با این کار، بخشی از مشکلات، پیامدها و هزینه‌های اجتماعی از دوش صندوق‌های بازنشستگی و دولت برداشته شود. در هلند معلمین بازنشسته برای تدریس دروس تقویتی و آموزش‌های آسان‌تر به روستاها و مراکز تولید دعوت می‌شوند، تا به نوعی در آموزش روستاییان و به طور غیرمستقیم در تولید مشارکت داشته باشند. در کالیفرنیا اراضی ۱۰ هکتاری دارای آب و امکانات کشت و زرع برای متقاضیان (اعم از بازنشستگان، افراد بیکار و کارگران) علاقمند به بازگشت به روستا آماده است (لهسایی زاده، ۱۳۶۸: ۲۲۲).

در ایران نیز پدیده مهاجرت معکوس به صورت آزاد و عموم به چشم می‌خورد. علاوه

از آنجا که شهر محل رشد و توسعه است، مهاجرت‌ها عمدتاً از روستا به سمت شهرها هستند. اما به تازگی با پیدایش موج عظیمی از افراد مهاجر در روستاهای شمال کشور، به خصوص روستاهای شهرهای تنکابن و رامسر، این سوال پیش می‌آید که دلایل این نوع مهاجرت‌های بازگشتی چیست؟ مهاجران آن چه کسانی هستند؟ و چه تأثیراتی این مهاجران بر توسعه اجتماعی و اقتصادی این روستاها خواهند داشت؟ پژوهش حاضر تلاشی است تا به دنبال یافتن پاسخ برای این دست سوالات باشد.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

امروزه پدیده مهاجرت در اشکال مختلف شکل می‌گیرد. و علل آن با انواع مهاجرت متناسب با بیکاری، فقر عمومی، کاربری اراضی، امکانات شهری، کسب پایگاه اجتماعی-اقتصادی- فرهنگی، رشد سریع جمعیت و محدودیت زمین‌های کشاورزی، خرده مالکی، تفاوت درآمد بین ساکنین شهری و روستایی در ارتباط است. نامکفی بودن اعتبارات کشاورزی و سیاست‌های موجد نابرابری، زمینه‌ساز این مهاجرت‌ها هستند (مشهدی‌زاده، ۱۳۷۳: ۱۱۲).

پدیده جدید و رو به رشد مهاجرت معکوس که بر مهاجرت از شهرهای بزرگ به شهرهای کوچک و روستاها دلالت دارد، به تازگی مورد توجه دولت‌ها قرار گرفته و بر اساس قوانین خاص دست به اقدام زده‌اند. رشد خانه‌سازی و اسکان مهاجران و ساخت خانه‌های ویلایی و

۳-۱- اهداف

۱-۳-۱- هدف کلی

شناسایی علل و انگیزه‌های مهاجرت معکوس و تأثیر آن بر توسعه اجتماعی-اقتصادی مناطق روستایی شهرستان‌های تنکابن و رامسر

۱-۳-۲- اهداف ویژه

- تعیین رابطه بین تعلق بومی و انگیزه مهاجرت معکوس؛

- تعیین رابطه بین سن و انگیزه مهاجرت معکوس؛

- تعیین رابطه بین سطح تحصیلات و انگیزه مهاجرت معکوس؛

- تعیین رابطه بین درآمد و انگیزه مهاجرت معکوس؛

- تعیین رابطه بین نوع شغل و انگیزه مهاجرت معکوس؛

- تعیین رابطه بین نوع مسکن و انگیزه مهاجرت معکوس؛

- تعیین رابطه بین انگیزه مهاجرت معکوس و توسعه اقتصادی-اجتماعی؛

- ارائه پیشنهاد در جهت رشد مهاجرت معکوس در مناطق روستایی ایران.

۱-۴- پیشینه پژوهش

در خصوص پدیده مهاجرت معکوس، پیشینه پژوهشی به دست نیامد و شاید نقطه قوت این پژوهش، انتخاب این موضوع باشد. اما از آنجا که پژوهش اسکندری (۱۳۸۶) با عنوان «مهاجرت در استان گلستان» در مورد دلایل مهاجرت به این

بر آن دولت با برنامه‌ریزی‌های موجدانه قصد بر رشد این پدیده را دارد. اما ضرورت توجه به مهاجرت معکوس عمومی (بدون دریافت شرایط اداری بالاتر و منفعت بیشتر دولتی و...) مورد توجه بیشتری است. در سال‌های اخیر شاهد توجه مسئولان به توسعه بخش روستایی بوده‌ایم. در آذربایجان غربی، به خاطر بهبود وضعیت معیشتی مردم روستاها، مهاجرت معکوس از شهرها به روستاها در دست اقدام است (پایگاه اطلاع‌رسانی آذربایجان غربی، ۱۳۸۹). و در استان‌های شمالی ایران به دلیل شرایط خاص جغرافیایی و معیشتی درصد جمعیت روستایی نسبت به جمعیت شهری فزونی دارد. نگاه برنامه‌ریزان و مدیران به نحوه توزیع بودجه و امکانات در کشور و توجه دوباره به سکونتگاه‌های روستایی زمینه را برای رونق مجدد این مناطق فراهم شده است که شهرستان آمل نیز یکی از این شهرها است (پایگاه اطلاع‌رسانی جوان آمل، ۱۳۸۹).

از آنجا که شهرهای تنکابن و رامسر نیز از این قاعده مستثنی نیست، بنابراین، ضرورت و اهمیت پژوهش حاضر در یافتن دلایل و انگیزه‌های شکل‌گیری این پروسه اجتماعی در خور بررسی به ویژه در رشته‌هایی چون جامعه‌شناسی، جغرافیا، کشاورزی و... و نیز توجه مسئولان ذیربط در خصوص این امر است.

- به نظر می‌رسد بین سطح تحصیلات و انگیزه مهاجرت معکوس رابطه وجود داشته باشد.

- هر چه فرد دارای درآمد بالایی باشد، انگیزه بیشتری برای مهاجرت معکوس خواهد داشت.

- به نظر می‌رسد بین نوع شغل و انگیزه مهاجرت معکوس رابطه وجود داشته باشد.

- به نظر می‌رسد بین نوع مسکن و انگیزه مهاجرت معکوس رابطه وجود داشته باشد.

- به نظر می‌رسد مهاجرت معکوس باعث رشد و توسعه اجتماعی روستاها می‌گردد.

- به نظر می‌رسد مهاجرت معکوس باعث رشد و توسعه اقتصادی روستاها می‌گردد.

۱-۶- روش تحقیق

در این تحقیق از روش اسنادی و پیمایشی استفاده شده است. جامعه آماری مورد بررسی در این تحقیق، مردم روستاهای شهرهای تنکابن و رامسر بوده که بر اساس آمارهای موجود ۱۳۴۸۱۳ نفر برآورد شده‌اند (روابط عمومی شهرستان‌های تنکابن و رامسر). حجم نمونه بر اساس رابطه کوکران معادل با ۳۸۳ محاسبه شد.

$$n = \frac{t^2 \cdot pq}{d^2} \Rightarrow n = \frac{1.96^2 \times 5 \times 5}{.05^2} = 383$$

$$n = \frac{1 + \frac{1}{N} \cdot (t^2 \cdot pq - 1)}{1 + \frac{1}{134813} \times (\frac{1.96^2 \times 5 \times 5}{.05^2} - 1)}$$

$$t=1/96, p=0/50, q=0/50, d=0/05,$$

$$N=134813$$

واحد آماری این تحقیق کلیه سرپرستان خانوارهای مهاجر هستند. شیوه نمونه‌گیری در

موضوع نزدیک بوده و از کار ایشان الگوبرداری گردید، بنابراین، در این قسمت به یافته‌های این پیمایش اشاره کوتاهی می‌شود: در بررسی رابطه بین مهاجرت و سواد، نوع شغل و کیفیت که فرضیه‌های خرد برای سنجش متغیر وابسته تحقیق بودند، رابطه معنی‌دار وجود داشت. بین انگیزه مهاجرت و مهاجرت روستاییان با «توسعه اجتماعی شهر گرگان» رابطه معنی‌دار و برای دو متغیر «بعد مسافت» و «توسعه اجتماعی»، رابطه معنی‌داری به دست نیامد. فرضیه کلان تحقیق یعنی رابطه بین «مهاجرت» و «توسعه اجتماعی شهر گرگان»، با سطح معنی‌داری بالا و ضریب همبستگی ($r=+0/440$) تأیید گردیده و ضریب تعیین به دست آمده در تحلیل رگرسیونی این دو متغیر ($R^2=0/182$) نشان دهنده تبیین ۱۸/۲ درصد تغییرات متغیر وابسته (توسعه) بر مهاجرت بوده است.

۱-۵- سؤال‌ها و فرضیه‌ها

- مسافت کمتر بین نقطه عزیمت مهاجران باعث بیشتر شدن انگیزه مهاجرت معکوس آنان می‌گردد.

- تعلق بومی نسبت به روستاهای مقصد، انگیزه بیشتری برای مهاجرت معکوس به آن روستاها خواهد داشت.

- افراد مسن نسبت به افراد جوان‌تر انگیزه بیشتری نسبت به مهاجرت معکوس دارند.

گونه‌ای و فردا به گونه دیگر به آن پاسخ دهند پرسش بی فایده‌ای است (این همان مسأله پایایی است) (دواس، ۱۳۸۱: ۶۱).

در این پژوهش اعتبار پرسشنامه هم سازه (با توجه به چارچوب نظری و تعاریف) و هم صوری (تأیید از سوی کارشناسان و متخصصان امر مورد پژوهش)، و برای پایایی آن از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. که در جدول ذیل همراه با تعریف عملیاتی هر متغیر، ضریب آلفای آن مشخص شده است.

این پژوهش نمونه‌گیری سهمیه‌ای است و پر نمودن پرسشنامه‌ها به صورت تصادفی ساده در بین مهاجران انجام گرفته است.

۷-۱- معرفی متغیرها و شاخص‌های پژوهش

سنجش روایی و پایایی در هر تحقیق اجتماعی مطرح است (ساروخانی، ۱۳۸۷: ۲۸۶). بعد از تهیه معرفیها باید اطمینان حاصل کنیم آنها همان مفهومی را می‌سنجند که ما می‌خواهیم اندازه‌گیری کنیم (اعتبار) و نیز مطمئن گردیم می‌توانیم به پاسخ‌هایی که مردم به پرسش‌های ما داده‌اند اعتماد کنیم. پرسشی که مردم امروز به

جدول ۱- تعریف عملیاتی متغیرهای پژوهش به همراه ضریب آلفای کرونباخ

متغیر	گونه	پرسشنامه	
		تعداد گویه	نمره ضریب
انگیزه مهاجرت معکوس	بازگشت به زادگاه، ماندن نزد اقوام و خویشاوندان، پیدا کردن مشاغل بومی در محل، کسب درآمد بهتر، کسب آرامش، تنها و مستقل بودن از خانواده، دارا بودن آب و هوای مناسب برای وضعیت جسمی، فراغت شغلی مثل بازنشستگی، از کارافتادگی و...، قیمت مناسب زمین و مسکن، داشتن زمین، ملک و... در محل.	۱۰	۰/۷۴
توسعه اقتصادی	انجام فعالیتهای اقتصادی در زمینه مشاغل بومی با هدف بهبود روشهای آن و استفاده از تکنولوژی جدید، کارآفرینی (انجام فعالیتهای اقتصادی که در روستا به آن توجهی نشده و یا با آن آشنایی نداشته اند)، آموزش فنون جدید کشت و کار و... به روستاییان، ارتقا آگاهی و دانش روستاییان در زمینه ارتباطات و الکترونیک مثل اینترنت، خدمات بانکی و...، خدمت به روستاییان در امور مالی (مثل قرض دادن پول، ضمانت وام و...)، کمک به سازنده‌گی روستا در امور ساختن درمانگاه، پل، جاده و...	۶	۰/۸۰
توسعه اجتماعی	علاقه‌مند به آبادانی روستا، توجه و علاقه به حفظ محیط زیست، ارتقا آگاهی روستاییان در مسائل دینی، ارتقا دانش سیاسی روستاییان، خدمت رسانی در امور اجتماعی (شوری، همکاری و...)، توجه به بهداشت و سلامت روستاییان (تغذیه، پیشگیری از بیماری و...)	۶	۰/۷۲
تعلق بومی	زادگاه شخص، زادگاه پدر و مادر، داشتن خویشاوند در مکان مورد نظر، داشتن ملک در مکان مورد نظر	۴	-
نوع شغل	بنگاه مسکن و مصالح، عمده فروشی (تجارت)، کشاورز، باغدار، پرورش گل و گیاه، پرورش ماهی، اداری- خدماتی، خرده فروش، ماهیگیر، بازنشسته کارگر، بیکار	۱	-
نوع مسکن	سازمانی (اداری)، خریداری، موروثی، جایزه، رهن و اجاره، بستگان	۱	-
مسافت	مقیاس فاصله بین محل سکونت قبلی و حال حاضر	۱	-
سطح سواد	بیسواد، ابتدایی، راهنمایی، دیپلم، فوق دیپلم، لیسانس، بالاتر از لیسانس	۱	-

مأخذ: نگارندگان

۸-۱- محدود و قلمرو پژوهش

۱-۸-۱- شهرستان تنکابن

شهرستان تنکابن یکی از شهرستان‌های استان مازندران از نظر جغرافیایی در ۵۲ درجه و ۵۰ دقیقه درازای خاوری و ۴۹ درجه و ۳۶ دقیقه پهنای شمالی و ۲۰ متر پایین تر از سطح دریای آزاد قرار دارد. این شهر در مسیر راه رشت-چالوس واقع شده و از شمال به دریای مازندران، از خاور به چالوس، از جنوب به سلسله جبال البرز و از باختر به شهرستان رامسر محدود می‌شود. جمعیت این شهرستان ۱۹۶۴۰۰ نفر است که ۵۸۰۰۰ نفر در شهر تنکابن و پس از آن شهر خرم آباد با ۱۱۰۰۰، عباس آباد ۹۳۸۴، متل قویا سلمان شهر با ۸۳۰۲، کلارآباد با ۵۱۳۱ و نشتارود با ۴۷۷۰ قرار دارند. بقیه اهالی در مناطق روستایی ساکن هستند. وسعت آن ۷/۱۹۷۵ کیلومتر مربع است. این شهرستان با جنگل‌های معروف دو هزار و سه هزار و ده‌ها اثر طبیعی چون رودخانه‌ها، آبشارها، چشمه‌ها، دهکده‌های زیبای توریستی و ... منطقه شناخته شده‌ای در سرتاسر ایران است. صنایع دستی علاوه بر تأمین اقتصادی مردم؛ از مهمترین جاذبه‌های گردشگری این ناحیه به شمار می‌آید. مهمترین صنایع دستی آن سبدهبافی، جاجیم بافی، گلیم بافی، شمد، پارچه‌های کتانی، ظروف چوبی و سفال و بافتن جوراب‌های پشمی است. کشاورزی و باغداری اساس اقتصاد آن بوده و آب کشاورزی از رودها و چشمه تأمین می‌شود. محصولات کشاورزی برنج، گندم، جو، سبزیجات، تره بار، گل‌گاوزبان،

گیاهان زینتی، چای، مرکبات، کیوی، فندق، گردو، گلابی، سیب، آلو، آلوچه و انجیر هستند. باغ‌های متعدد مرکبات در سرتاسر ناحیه تنکابن پراکنده هستند. و انواع مرکبات، برنج، چای و کیوی مهم‌ترین صادرات آن را تشکیل می‌دهند. شهر تنکابن تا تهران ۲۵۷ کیلومتر فاصله دارد. آب و هوای ناحیه شمالی آن معتدل و مرطوب و آب و هوای قسمت‌های جنوبی آن سرد است (روابط عمومی اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی شهرستان تنکابن، ۸۸-۱۳۸۹).

۱-۸-۲- شهرستان رامسر

رامسر یکی از شهرستان‌های استان مازندران است. و آن را عروس شهرهای ایران لقب داده‌اند. این شهرستان توریستی در دامنه‌های جنگل و کرانه‌های دریای مازندران در فضایی رویایی و سرسبز واقع شده و از قدیمی‌ترین و زیباترین نواحی شمال کشور و استان مازندران به شمار می‌رود. از نظر جغرافیایی در ۳۹ درجه و ۵۰ دقیقه درازای خاوری و ۵۵ درجه و ۳۶ دقیقه پهنای شمالی قرار دارد. رامسر که در منتهی الیه باختر استان مازندران واقع است از شمال به دریای مازندران، از جنوب به بلندی‌های البرز میانی، از باختر به شهرستان رودسر (گیلان) و از خاور به شهرستان تنکابن محدود می‌شود و در مسیر راه اصلی چالوس-رشت قرار دارد. ارتفاع آن ۲۰ متر از سطح دریای آزاد پایین‌تر و آب و هوای آن نسبتاً معتدل و مرطوب است. آب کشاورزی از چشمه و رود تأمین می‌شود و محصولات مهم

کشاورزی آن برنج، گندم، بنشن، تره بار، گیاهان علوفه‌ای، مرکبات، سیب، به، گردو، فندق و کیوی هستند. حصیریافی، سبذبافی سفال، ظروف و مجسمه‌های چوبی، تافته‌بافی، گلیم، جاجیم بافی و دست‌بافت‌ها از مهمترین صنایع دستی آن است. آبشارهای متعدد، از معروف ترین دیدنی‌های آن به شمار می‌آیند. بخش‌های گسترده‌ای از مرکز شهر از آب‌های گرم معدنی با خاصیت‌های طبی و درمانی برخوردار بوده که گردشگران زیادی از آن بهره‌مند می‌شوند. وجود این آب گرم‌ها در نزدیکی ساحل دریا ویژگی منحصر به فردی را به رامسر بخشیده است. بهترین مسیر برای مسافرت به رامسر بعد از مسیر هوایی از تهران، مسافرت زمینی از شهرهای کرج - چالوس - تنکابن است. جمعیت آن نیز بیش از ۷۰ هزار نفر است که بیش از نیمی از آن در روستاها زندگی می‌کنند (روابط عمومی اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی شهرستان رامسر، ۸۸-۱۳۸۹).

۲- مفاهیم، دیدگاه‌ها و مبانی نظری

۲-۱- تعریف مفاهیم

- توسعه^۱: واژه توسعه در لغت به معنای خروج از لفاف است. در قالب نظریه نوسازی، لفاف همان جامعه سنتی و فرهنگ و ارزش‌های مربوط به آن است که جوامع برای متجدد شدن باید از این مرحله سنتی خارج شوند. در تعریف توسعه اول: باید توسعه را مقوله ارزشی تلقی

کنیم، دوم: آن را جریانی چند بعدی و پیچیده بدانیم و سوم: به ارتباط و نزدیکی آن با مفهوم بهبود توجه داشته باشیم (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۲۴). توسعه جریانی چند بعدی است که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و نهادهای ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه کن کردن فقر مطلق است (تودارو، ۱۳۶۶: ۱۳۵).

- توسعه اقتصادی^۲: از مفاهیمی است که اغلب با مفهوم رشد اقتصادی که دربرگیرنده شاخص‌های کمی اقتصادی یکی شمرده می‌شود. از نظر پیتر دورنر توسعه اقتصادی عبارت است از بسط امکانات و پرورش قابلیت‌های بشری، که برای جلوگیری از فقر ضروری است. تقلیل دامنه فقر عمومی، بیکاری و نابرابری ملازم با توسعه اقتصادی هستند (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۴۵). مک لوپ می‌گوید: توسعه اقتصادی عبارت است از کاربرد منابع تولیدی به نحوی که موجب رشد بالقوه مداوم درآمد سرانه در یک جامعه بشود (باهر، ۱۳۶۹: ۱۳). توسعه اقتصادی الزاماً متضمن توسعه اجتماعی و ترقی جامعه به عنوان مجموعه‌ای زنده است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۴۶)

- توسعه اجتماعی^۳: از مفاهیمی است که با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوندی تنگاتنگ دارد. در ابعاد عینی بیشتر ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد

^۲ - Economic development

^۳ - Social development

^۱ - Development

داخل استانی و... قابل تقسیم هستند که هر کدام از منظر خاصی به موضوع مهاجرت می‌پردازد (معاونت و برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهوری، ۱۳۷۵).

- مهاجرت معکوس: هرگونه مهاجرت از مادرشهرها به شهرهای بزرگ، از شهرهای بزرگ به شهرهای کوچک، از شهرهای کوچک به روستاها و حتی مهاجرت از شهرهای کوچک به شهرهای کوچک و هرگونه مهاجرت از شهرها به روستاها یا از روستاها به روستاهایی که موطن اولیه فرد مهاجر باشد، مهاجرت معکوس خوانده می‌شود.^۲

۲-۲- دیدگاه و مبانی نظری

مهاجرت شکلی از تحرک جغرافیایی یا مکانی جمعیت است که بین دو واحد جغرافیایی انجام می‌گیرد. این تحرک باید به تغییر محل اقامت فرد از مبدأ یا محل اقامت قبل از مهاجرت وی به مقصد یا محل اقامت جدید بیانجامد. رولان پیرسا^۳ جمعیت شناس فرانسوی مهاجرت را حرکات افراد یا گروه‌ها می‌داند که تغییر طولانی محل اقامت معمولی فرد را به دنبال دارد. به نظر وی در تعیین حرکات جمعیتی سه نکته باید مد نظر قرار گیرد: الف-دایمی یا طولانی بودن مدت اقامت در محل جدید؛ ب-وجود فاصله مکانی بین دو محل؛ ج-وجود فاصله زمانی و زمان انجام مهاجرت (برنار

شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال، آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۴۷). توسعه اجتماعی اشکال متفاوت کنش متقابلی است که در یک جامعه خاص همراه با توسعه تمدن رخ می‌دهد. توسعه اجتماعی و توسعه فرهنگی جنبه‌های مکمل و پیوسته یک پدیده هستند و هر دو نوع الزاماً به ایجاد تفکیک و تمایز فزاینده در جامعه منجر می‌گردند (توسلی، ۱۳۸۵: ۸۶).

- مهاجر: مهاجر فردی است که نماینده فرهنگ (مندراس و فورس، ۱۹۸۳: ۶۱)، قوم، منطقه جغرافیایی و تاریخ خویش است. او صرفاً کسی نیست که از یک کشور و یا قوم دیگر آمده باشد، بلکه می‌تواند از بیرون یک شهر یا حتی از یک محله دیگر آمده باشد (ربانی، ۱۳۸۵: ۱۳). مهاجر موجودی ترکیبی است که دارای پیچیدگی فرهنگی ویژه‌ای است. وی بر طبق نظر هانارز اولف^۱ یک شخصیت قابل تغییر می‌شود (هانارز، ۱۹۸۳: ۱۵).

- مهاجرت: به هر گونه تغییر همیشگی محل اقامت گفته می‌شود و شامل رها کردن فعالیت‌های سازمان یافته در یک محل و انتقال دایره فعالیت‌ها به محل دیگر است. مهاجرت‌ها به دو دسته مهاجرت‌های داخلی و بین‌المللی تقسیم می‌شوند. که مهاجرت‌های داخلی خود به انواع مختلفی از قبیل مهاجرت‌های شهر به شهر، روستا به روستا، شهر به روستا، بین استانی،

^۲ - به دلیل نبودن تعریف دقیقی از مهاجرت معکوس نویسندگان مقاله سعی نمودند تا تعریفی از دستاوردهای خویش در خصوص انگیزه مهاجرت معکوس ارائه نمایند.

شاریه، ۱۳۷۳: ۱۱۶). به طور کلی، پدیده‌های مربوط به مهاجرت نتیجه عمل جذب- دفع بوده و به عبارت دیگر، اگر تعادلی بین عوامل جاذب و دافع وجود داشته باشد، مهاجرت کارکرد مثبت می‌یابد و در غیر این صورت حالت کارکرد منفی پیدا می‌کند (روشاک، ۱۹۷۰: ۲۶۶).

مهاجرت اثرات زیر را به همراه دارد:

الف- توزیع مجدد جمعیت، کاهش نیروی کار روستاها و رشد جمعیت مادر شهرها (هال، ۱۹۹۶: ۱۰)؛

ب- اثرات اقتصادی، سیاسی و مدنی (یراسیمو، ۱۹۹۷: ۱).

بر اساس مطالعات انجام شده بیشتر مهاجرت‌های معکوس با شرایط و ابعاد خاصی صورت می‌پذیرند:

الف: بازگشت به زمین و کار زمین:

استقرار شهرنشینان در اراضی زراعی خود، محدود مانده است. شمار کسانی که به تفتن به روستاها روی می‌آورند اعتبار چندانی ندارد. با توسعه جنبش محیط زیست، شهرنشینان به سوی روستاها روی آورده‌اند. گرچه افراد مهاجر بدون انگیزه اشتغال و تنها به علت داشتن زمین در روستا به آغاز باز می‌گردند. اما با قرار گرفتن در موقعیت فرد دارای زمین، مشغول به آبادکردن زمینهای زراعی روستا و تکمیل منابع خویش می‌شود.

ب: بازگشت به موطن دوران کودکی با هدف آبادانی و استراحت دوران بازنشستگی

کسانی که ریشه روستایی دارند، پس از گذراندن دوره‌های تخصص در شهرها، تنها با هدف آبادانی روستای دوران کودکی خویش، به روستا باز می‌گردند. البته سن بازگشت افراد باتخصص، معمولاً بالاست و افراد پس از زندگی در شهرها و رسیدن به سن بازنشستگی به موطن خویش باز می‌گردند. که‌ای ن افراد غالباً از شهرهای بزرگ بوده و حدود ۵۰ سال سن دارند. گاهی دیده می‌شود که‌ای ن افراد برای یافتن کاری در محیط روستایی ولو با دستمزد کمتر از شهر، تردیدی به خود راه نمی‌دهند. زیرا آنان در جستجوی محیطی با فشارهای عصبی کمتر هستند و کار در روستا را به عنوان مرحله گذار به بازنشستگی تلقی می‌کنند (برنارشاریه، ۱۳۷۳: ۱۱۶).

بنا به اظهار مامفور. ال^۱ شهر به ویژه شهر بزرگ، محیطی است که برای پذیرش بزرگسالان و به ویژه بزرگسالان مولد و فعال تدارک دیده شده و سازمان یافته است و سازگاری آن با وضعیت افراد سالمند بسیار کمتر است. تا آنجا که برای سالمند عبور از یک طرف خیابان پر رفت و آمد، خالی از خطا نیست، در شهرهای بزرگ تحمل سرو صدا، خستگی و جنب و جوش مفرط برای سالمندان امری دشوار و مخاطره آمیز است و شاید هم تصور بر این باشد که در جامعه روستایی شکیبایی نسبت به هم و امکان تبادل تماس و افکار و احساس فراهم تر است و هنوز در آن می‌توان ریشه‌های بریده شده

¹ - Mamfor.l

۲-۲-۱- رویکردهای نظری اقتصادی

مهاجرت

دو نظریه اقتصادی برای تعیین مهاجرت ارائه شده است که در این قسمت به صورت خلاصه بررسی می‌شود:

۲-۲-۱-۱- نظریه سرمایه انسانی و هزینه

فایده

توجه این نظریه به مفهوم سرمایه‌گذاری در انسان و بالا بردن مهاجرت نیروی انسانی است. در این نظریه فرض اساسی این است که افراد وقتی تصمیم به مهاجرت می‌گیرند که فایده مهاجرت کردن به هزینه آن افزونی داشته باشد. فایده مهاجرت در ارزش درآمد و بالقوه پس از مهاجرت در مقایسه با درآمد کنونی است. فایده‌های غیرپولی نظیر ترجیح برای زندگی در یک روستا نیز در قلمرو این نظریه قرار دارد. بر طبق این نظریه می‌توان انتظار داشت که افراد مسن بیشتر تمایل به مهاجرت به روستاها را خواهند داشت و ضمناً هزینه روانی برای این افراد کمتر است. ضمناً آگاهی بیشتر آنها از مقصد باعث شده کاهش هزینه‌های روانی است (لهسای زاده، ۱۳۶۸: ۲۲۲).

اقتصاددانان معتقدند که فرد مهاجر به عنوان عامل مهاجرت، عملکرد خود را در قالب اصل هزینه- فایده ارزیابی می‌کند و در این بخش کلیه هزینه‌های متصور اعم از هزینه‌های ملموس و غیرملموس (مانند هزینه پیدا کردن کار، هزینه مسافرت، هزینه‌های انطباق با محیط و نظایر آن) را در نظر می‌گیرد و در صورتی که فایده‌ای بیش

در گذشته‌های دور را به گونه‌ای باز یافت. در کشور فرانسه، در سال ۱۹۸۲، از بازنشستگان غیرکشاورز بیش از ۱/۴ میلیون نفر در روستاها سکونت داشته‌اند، در حالی که تعداد بازنشستگان کشاورز اندکی کمتر از یک میلیون نفر (۴۱ درصد، ۲۴۰۰۰۰۰ نفر از کل بازنشستگان روستایی) بوده است.

مناطقى که بازنشستگان را به خود جلب می‌کنند، و باعث مهاجرت آنان به این مناطق می‌شود، در وهله نخست عبارتند از: زادبوم اصلی آنان یا ناحیه‌هایی که بازنشستگان با ساکنان آن مناسبات خویشاوندی دارند و یا بالاخره نواحی توریستی و مناطقی که از هوای خوش و مساعد برخوردارند. دلایل این قبیل مهاجرت‌ها در عین حال اقتصادی، بوم‌شناختی و ارتباط با کیفیت زندگی است. درآمد بازنشستگان عمدتاً نسبت به دوران کار تقلیل می‌یابد، از سویی زندگی به ویژه هزینه مسکن در روستاها به نحوی محسوس ارزان‌تر است (برنارشاریه، ۱۳۷۳: ۱۱۶). مسأله مهاجرت همیشه به عنوان مسأله‌ای ویژه مطرح نبوده است چرا که عمدتاً در تاریخ جنبه‌ای استثنایی داشته و به عنوان الگویی از همگرایی باعث قومی نمودن روابط اجتماعی گردیده است (رومن، ۱۹۹۳: ۱۴).

در ادامه مباحث مربوط به چارچوب نظری پژوهش، دو رویکرد نظری مهم در خصوص مهاجرت معکوس و تأثیر آن بر روند توسعه اقتصادی و اجتماعی وجود دارد که به آن خواهیم پرداخت.

عین حال به علت نبودن فاصله درآمد بین شهر و روستا، افراد بیشتری جذب روستاها از شهرها می‌شوند، زیرا افراد به سردرگمی‌های کمتری به درآمدی برابر با جایی که قبلاً بودند و سرشار از دلمشغولی و شلوغی بوده است می‌رسند (لهسایی‌زاده، ۱۳۶۸: ۲۲۵).

براساس نظریات ارائه شده نتیجه حاصله آن است که شهرنشینان وقتی در شرایطی (در روستا) هم وزن شرایط کنونی خودشان (در شهر) قرار می‌گیرند و در عین حال می‌توانند از آرامش و هوای سالم تغذیه جسمی و روحی مناسب داشته باشند روستاها را جایگاهی بهتر در نظر خواهند گرفت و پیامد مهاجرت معکوس شکل می‌گیرد، البته توجه به عمران روستایی در کشورهای در حال توسعه بسیار کمتر از کشورهای توسعه یافته است. در کشورهای پیشرفته، تحت عنوان توسعه روستایی، تکنولوژی را وارد روستا می‌کنند و محیط روستا را آماده می‌کنند برای یک حرکت خود به خودی که چندین دهه در جوامع پیشرفته غربی نیز تحت عنوان مهاجرت معکوس از شهر به روستا شکل گرفته است. دولت‌ها نقشی در شکل‌گیری این جریان (مهاجرت معکوس) نداشته‌اند اما وقتی دیدند که مردم، خودشان مایلند که شهرهای آلوده و پر ازدحام را رها کنند و در محیط‌های روستایی که آرامش بیشتری دارد و به طبیعت نزدیک‌ترند سکنی گزینند، محیط روستا را برای توسعه آماده کردند. بر طبق الگوی توسعه روستایی این‌گونه کشورها، مفید است که

از هزینه بر آن مرتبط باشد به مهاجرت اقدام می‌کند (زنجانی، ۱۳۸۰: ۱۲۱). بر این اساس کاهش هزینه‌های پولی مهاجرت به واسطه اجرای پروژه‌های عمرانی نظیر احداث راه‌ها و امکان به وجود آمدن حمل و نقل فعال به نرخ مهاجرت معکوس می‌افزاید. علاوه بر این چنین برنامه‌هایی با توسعه ارتباطات از هزینه روانی می‌کاهد.

همچنین فواست به ترسیم ماتریس هزینه - فایده مهاجرت پرداخته و تصمیم به مهاجرت را تابعی از هزینه‌ها و منافع آن می‌داند. به نظر او بین دلایل و انگیزه‌های شخصی و ویژگی‌های ساختاری در ابعاد اجتماعی و اقتصادی با ارزش‌های مورد انتظار از مهاجرت با مؤلفه‌های ثروت، منزلت اجتماعی، آسایش، تحرک، آزادی عمل، استقلال، وابستگی و اخلاقیات متفاوت است (آفتاب، ۱۳۸۶: ۱).

بر این اساس می‌توان دریافت که داشتن شغل، مسکن و محل سکونت بهتر در روستا با انگیزه کسب آسایش، آرامش و استراحت که به سود فرد است می‌تواند تأثیر مثبتی بر میزان مهاجرت معکوس از شهر به روستا داشته باشد.

۲-۲-۱-۲- نظریه درآمد انتظاری^۱

این نظریه بر این اساس است که تصمیم برای مهاجرت بستگی به برداشت از «درآمد انتظاری» در محل مقصد دارد. عمران روستایی برون‌کوچی از روستا به شهر کاهش می‌دهد (با یکسان کردن درآمد انتظاری شهر و روستا) و در

^۱ - Expected income

عوامل مربوط به مبدأ: هر سکونتگاه دارای خصوصیات «رانش» عواملی که افراد را ناراضی می‌کنند و خصوصیات «جذب» عواملی که باعث تشویق افراد به ماندن و مهاجرت کردن است. این عوامل می‌توانند اقتصادی، فرهنگی، محیطی باشند. به طور کلی، پروژه‌های عمرانی با این هدف اجرا می‌شوند که با افزایش تولید و بهتر کردن کیفیت زندگی در روستاها، عوامل جذب را افزایش داده و از عوامل رانش بکاهند و در نتیجه، به تمایل افراد به باقی ماندن در روستا یا مهاجرت به روستا (و در نهایت، مهاجرت شهرنشینان به روستا) می‌افزاید.

عوامل مربوط به مقصد: جذابیت‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی همیشه به عنوان عوامل ترغیب کننده برای مهاجرت شمرده شده است. جاذبه‌ها و کشش روستاها از لحاظ آب و هوا، کم تراکمی و سکوت و آرامش آن شهرنشینان را جذب خود می‌کنند و این گونه جذابیت‌های طبیعی و بهداشتی نیز بسیار مهم هستند.

عواملی که بین مبدأ و مقصد موثر هستند: تصمیم نهایی در مورد مهاجرت‌ها با توجه به عوامل و موانع بازدارنده در بین مقصد و مبدأ خواهد بود. در این میان این عوامل، فاصله یکی از مهم‌ترین عامل در مهاجرت است. فاصله هم به معنی جنبه فیزیکی و هم جنبه اجتماعی-فرهنگی است. فاصله فیزیکی به زمان و هزینه لازم برای مسافرت است و فاصله فرهنگی، اجتماعی مربوط به تفاوت‌های جامعه روستایی و

کشوری چون ایران نیز علاوه بر جلوگیری مهاجرت روستاییان به شهرها، باعث مهاجرت معکوس از شهر به روستا داشته شود. بنابراین، کم شدن فاصله و مسافت شهر و روستا از نظر جغرافیایی و بسط راه‌ها و جاده‌های ارتباطی و رشد شرایط اقتصادی در روستاها نیز می‌تواند دلیلی بر مهاجرت از شهر به روستا باشد.

۲-۲-۲- رویکردهای نظری اجتماعی

مهاجرت

۲-۲-۱- نظریه سیستمی مهاجرت

در تلاش برای طرح نگرش جامع به مسأله مهاجرت‌های بین‌المللی کرتیز و همکارانش به تلفیق و تکمیل دیدگاه‌های مختلف پرداخته و بر پویایی جریانات مهاجرتی تأکید کرده‌اند، به نظر آنها مهاجرت‌های بین‌المللی که بین سرزمین‌های مبدأ و مقصد مهاجرتی جریان می‌یابند به طور تنگاتنگی با سایر حلقه‌هایی که در هم تنیده شده و سیستمی را به وجود می‌آورند، باعث شکل گیری مهاجرت و تبدیل آن به جریانی پویا و بالنده می‌گردد. از نظر آنان ارتباط تاریخی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی نه بصورتی تنها و جدا از هم بلکه به عنوان مجموعه‌ای تفکیک ناپذیر، بستر لازم برای مبادلات مهاجرتی فراهم کرده است و آن را تداوم می‌بخشد (زنجانی، ۱۳۸۰: ۱۲۹-۱۳۰).

در این قسمت، نظریه «لی» که جامعیت بیشتری دارد و نظریات دیگر را در بر می‌گیرد، مورد بررسی قرار می‌دهیم:

شهری در زمینه زبان، میزان نوسازی و نوگرایی، مذهب، ارزشهای اجتماعی و رفتارها است. و نداشتن اطلاعات در مورد امکانات و خصوصیات مقصد جزو فاصله فرهنگی - اجتماعی به حساب می‌آید. فاصله فیزیکی با بهتر شدن وضع راه‌ها و ساختن راه‌های جدید پل‌ها و توسعه شبکه حمل و نقل کاهش می‌یابد و برنامه‌هایی که باعث افزایش درآمد می‌شوند موانع مملی در جهت مهاجرت را از بین می‌برد و بالاخره مهمترین تأثیر این برنامه‌ها، بر کاهش فاصله فرهنگی و اجتماعی است.

عوامل مربوط به خصوصیات فردی: نقش مهمی در تصمیم‌گیری مربوط به مهاجرت‌ها را دارند (از شهر به روستا و بالعکس). در این میان برداشتها و ادراکات افراد از وضع مبدأ و مقصد و عوامل بین مبدأ و مقصد بر تصمیم‌گیری اثر دارند (لهسایی، ۱۳۶۸: ۲۲۲). تغییرات عمرانی در روستاها و بالارفتن عوامل فردی شامل سواد، آرزوها، تمایلات، آگاهی که قبلاً تنها از خصوصیات مدرن شهری بود این تغییرات تأثیرات خود را گذاشته است و نه تنها دلیلی بر جذب خود روستاییان در روستاها شده، بلکه دلیلی بر گرایش شهرنشینان به روستا نیز گردیده است.

۲-۲-۳- نظریه کارکردگرایی

این نظریه بر تبیین و دلایل و پیامدهای مهاجرت استوار است. در خصوص دلایل مهاجرت برای ن فرض تأکید دارد که همه نیازهای اجتماعی در چارچوبی از نظام اجتماعی

آموخته می‌شوند، کنش‌گران در یک نظام به نیازهایی باور دارند که در آن نظام نمی‌توانند آنها را برآورده سازند، زیرا خصایص ساختن نظام‌های اجتماعی و کنش‌گران هرگز در طول زمان ایستا نیستند، از این رو ممکن است تحولات لازم برای کاهش ناهماهنگی بین احساس نیاز و امکان تسهیل آن در کنش‌گر یا در نظام یا در هر دو اتفاق بیفتد. درک ناهماهنگی بین خصایص فرد و نظام اجتماعی، منجر به مهاجرت شخص جهت کاهش ناهماهنگی‌های ساختنی می‌شود (لهسایی زاده، ۱۳۶۸: ۲۲۵)

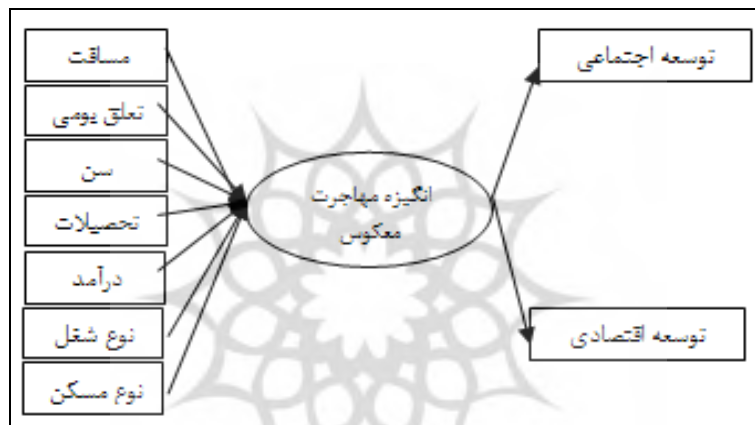
به اعتقاد کارکردگرایان از آنجا که در هر نظام بدون وجود پوشش‌های انسانی تعادل بهم می‌خورد، مهاجرت عنصری الزامی برای برقراری تعادل مجدد در جامعه است، از این جهت مهاجرت از یک طرف به مکانیزم تطابق شخص با تغییرات ایجاد شده بدل می‌گردد و از طرف دیگر تعادل از دست رفته را به جامعه بر می‌گرداند. ساخت جامعه مقصد مهاجر را از ابتدا در خود جذب و سپس با خود همانند می‌گرداند، مهاجر بعد از همانند شدن به یگانگی با آن دست می‌یابد. نظام مقصد، نهایتاً مهاجر و نسل‌های پاگرفته از آن را به عنوان اعضا دایمی خود با خصایص اقتصادی- اجتماعی نظیر سایر اعضا خود می‌پذیرد. به طور کلی، مهاجرت عامل مطمئن برای جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی ناشی از عدم تعادل در جامعه است. مهاجرت باعث برابری و استقلال می‌شود و زمینه بهبود وضعیت زندگی را به وجود می‌آورد و اگر چه

ممکن است فرد را پس از مدتی در خود جذب نماید. زیرا ورود مهاجر ساخت را تغییر می دهد و جهت انطباق و رسیدن به نظم زمان خواهد برد. اما آنچه مسلم است مهاجرت از شهر به روستا می تواند به نحوی دلیلی بر توسعه روستا به حساب آید.

با توجه به مباحث، مفاهیم و چارچوب نظری مطرح شده در پژوهش، می توان مدل نظری زیر را ارائه نمود.

به لحاظ اقتصادی در ابتدا بیکاری به وجود می آورد اما این بیکاری موقتی بوده و مدتی بعد از کسب شغل، بهبود و رفاه اقتصادی را به همراه می آورد (روشه، ۱۳۸۱: ۳۵).

پس مهاجرت جهت ایجاد تعادل و رسیدن به استقلال شکل می گیرد. با مهاجرت معکوس نیز عدم تعادل اولیه به علت برخورد فرهنگ های متفاوت را شاهدیم. این ناهماهنگی تا انطباق شخص با محیط همواره وجود دارد و محیط نیز

شکل ۱- مدل نظری پژوهش

مأخذ: نگارندگان

۳- بحث اصلی

۱-۳- نتایج توصیفی پژوهش

به لحاظ مسافت مهاجرت از مبدأ به مقصد کمترین فاصله ۲۰ کیلومتر و بیشترین مسافت ۱۸۰۰ کیلومتر است، بیشترین فراوانی مسافت مربوط به ۲۰۰-۳۰۰ کیلومتر و کمترین فراوانی مربوط به مسافت های بالای ۱۰۰۰ کیلومتر است

از بین نمونه انتخاب شده ۶۸٪ درصد مرد و ۴۲٪ درصد زن هستند. از لحاظ وضعیت تأهل ۷/۳ درصد مجرد، ۸۱/۷ درصد متأهل و ۱۱/۰ درصد سایر (بیوه، مطلقه و...) هستند.

جدول ۲- توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب شهرهای مبدأ پاسخ گویان

جمع کل	استانهای جنوبی	استانهای شرقی	استانهای غربی	استانهای مرکزی	تهران	استانهای همجوار	مازنداران	
۳۸۳	۷	۶	۱۹	۳۰	۱۴۸	۵۵	۱۱۸	فراوانی
۱۰۰/۰	۱/۸	۱/۶	۵/۰	۷/۸	۳۸/۶	۱۴/۴	۳۰/۸	درصد

مأخذ: نگارندگان

نوع مسکن خریداری شده با ۳۸/۹ درصد، بیشترین و نوع مسکن جایزه‌ای با ۰/۸ درصد کمترین فراوانی را در بین پاسخگویان بر حسب نوع مسکن شامل می‌شدند. ۶۰/۳ دیگر انواع دیگر مسکن را در محل مورد مطالعه داشتند.

به لحاظ فراوانی استان‌های مبدأ، استان تهران با ۳۸/۶ درصد بیشترین و کمترین میزان مربوط به استان‌های شرقی با ۱/۶ درصد است. بقیه استان‌ها به ترتیب از کمترین به بیشترین، استان مازندران با ۳۰/۸، همجوار با ۱۴/۴، مرکزی با ۷/۸، غربی با ۵/۰ و جنوبی با ۱/۸ درصد هستند.

جدول ۳- توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب نوع شغل

جمع کل	بنگاه مسکن و مصالح	پرورش گل و گیاه	کشاورزی	باغدار	پرورش ماهی	عمده فروش	اداری	خدماتی	سایر مشاغل	خرده فروش	ماهی گیری	بازنشسته	کارگر	تجارت	فراوانی
۳۸۳	۴	۱۶	۳۱	۹	۲۰	۱۴	۴۹	۶۳	۷۴	۳۳	۴۷	۱۰	۱۳	۱۳	فراوانی
۱۰۰/۰	۱/۰	۴/۲	۸/۱	۲/۳	۵/۲	۳/۷	۱۲/۸	۱۶/۴	۱۹/۳	۸/۶	۱۲/۳	۲/۶	۳/۴	۳/۴	درصد

مأخذ: نگارندگان

بالاترین درصد فراوانی پاسخگویان مربوط به گروه سنی ۵۰-۵۹ ساله با ۳۳/۷ درصد و کمترین میزان گروه سنی ۲۰-۲۹ ساله با ۸/۱ درصد است و ۵۸/۲ درصد باقی مانده نیز دیگر گروه‌های سنی قرار دارند.

بالاترین درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب نوع شغل مربوط به گروه شغلی خرده فروش با ۱۹/۳ درصد و کمترین درصد گروه شغلی باغدار با ۲/۳ درصد است و ۷۸/۴ درصد باقی مانده در دیگر گروه‌های شغلی قرار داشتند.

جدول ۴- توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب سطح سواد

جمع کل	تحصیلات	حوزوی	دکترای تخصصی	دکترای عمومی	فوق لیسانس	لیسانس	فوق دیپلم	دیپلم	سبک	ابتدایی	پسراد	فراوانی
۳۸۳	۶	۳	۱۴	۱۵	۸۴	۵۰	۱۲۸	۵۴	۲۱	۸	۸	فراوانی
۱۰۰/۰	۱/۶	۰/۸	۳/۷	۳/۹	۲۱/۹	۱۳/۱	۳۳/۴	۱۴/۱	۵/۵	۲/۱	۲/۱	درصد

مأخذ: نگارندگان

است و ۶۵/۸ درصد باقی مانده نیز دیگر گروه‌های تحصیلی قرار داشتند. به لحاظ درآمد پاسخگویان، بالاترین فراوانی مربوط به

بالاترین درصد فراوانی پاسخگویان بر حسب گروه تحصیلی مربوط به دیپلم‌ها با ۳۳/۴ درصد و کمترین میزان دکترای تخصصی با ۰/۸ درصد

درآمدهای بین ۶۰۱-۸۰۰ هزار تومان با ۳۲/۹ درصد و کمترین فراوانی درآمدهای بالای ۲ میلیون و ۶۳ با ۶۳/۵ درصد و باقی مانده بقیه گروه های درآمد را شامل می شوند.

جدول ۵- توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب ابعاد تعلق بومی

بله				خیر			
۶۱	۳۲۲	فراوانی	داشتن	۱۹۷	۱۸۶	فراوانی	داشتن
۱۵/۹	۸۴/۱	درصد	زمین و ...	۵۱/۴	۴۸/۶	درصد	اقوام
زادگاه				زادگاه			
۲۲۳	۱۶۰	فراوانی	والدین	۳۷	۳۴۶	فراوانی	زادگاه
۵۸/۲	۴۱/۸	درصد	والدین	۹/۷	۹۰/۳	درصد	والدین

مأخذ: نگارندگان

۲-۳- آزمون فرضیات پژوهش

جدول ۶- آزمون همبستگی پیرسون بین مجموع

متغیرهای مستقل فاصله ای و انگیزه مهاجرت معکوس

متغیر	ضریب همبستگی	انگیزه مهاجرت معکوس
سطح معنی داری		مسافت
۰/۰۰۸	-۰/۱۳۴ (**)	تعلق بومی
۰/۰۰۰	۰/۱۹۳ (**)	سن
۰/۴۳۶	۰/۰۴۰	تحصیلات
۰/۱۸۵	۰/۰۶۸	درآمد
۰/۰۳۳	۰/۱۰۹ (*)	

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

مأخذ: نگارندگان

فرضیه شماره ۱: مسافت کمتر بین نقطه عزیمت مهاجران باعث بیشتر شدن انگیزه مهاجرت معکوس آنان می گردد. نتایج به دست آمده از ضریب همبستگی پیرسون (-۰/۱۳۴) = مقدار و ۰/۰۰۰ = سطح معناداری) نشان دهنده آن است که بین تأثیرگذاری مسافت و انگیزه مهاجرت معکوس رابطه منفی و معنادار برقرار است. به عبارت دیگر، هر چه فاصله بین مکان مبدأ و مقصد مهاجرین کمتر باشد، انگیزه بیشتری از سوی آنان وجود دارد که مکانهای

بیشترین فراوانی پاسخگویان در خصوص این که آیا زادگاه آنان در منطقه مورد مطالعه است، بیشترین فراوانی پاسخگویان ۵۸/۲ درصد به گزینه بله و کمترین فراوانی با ۴۱/۸ درصد گزینه خیر؛ بودن زادگاه والدین بیشترین فراوانی ۹۰/۳ درصد گزینه خیر و کمترین فراوانی با ۹/۷ درصد گزینه بله، داشتن قوم و خویش و نزدیکان بیشترین فراوانی ۵۱/۴ درصد گزینه بله و کمترین فراوانی با ۴۸/۶ درصد گزینه خیر و داشتن زمین، ملک، اموال و ... بیشترین فراوانی ۸۴/۱ درصد گزینه خیر و کمترین فراوانی با ۱۵/۹ درصد گزینه بله پاسخ داده اند. در خصوص این سوال که آیا قصد ماندن شما برای سکونت دائم در این محل است یا خیر؟ بیشترین فراوانی پاسخگویان با ۷۳/۰ درصد گزینه بله و کمترین فراوانی با ۲۷/۰ درصد گزینه خیر بوده است.

اهمیت عوامل دیگری غیر از کهولت سن، برای بازگشت به روستاهای مورد مطالعه از سوی آنان بوده است. بدین ترتیب فرضیه مورد نظر مورد تأیید واقع نمی‌شود.

فرضیه شماره ۴: به نظر می‌رسد بین سطح تحصیلات و انگیزه مهاجرت معکوس رابطه وجود داشته باشد. نتایج به دست آمده از ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/068$) مقدار $=0/185$ همبستگی سطح معناداری) نشان دهنده عدم وجود رابطه معنادار بین سطح تحصیلات و انگیزه مهاجرت معکوس است. به عبارتی می‌توان گفت که انواع گروه‌های تحصیلی متفاوتی در بین مهاجران وجود داشته‌اند. که الزاماً افزایش و یا کاهش سطح سواد، عامل جذب این افراد به منطقه مورد مطالعه نبوده است. و فرضیه مطرح شده در این خصوص رد می‌گردد.

فرضیه شماره ۵: هر چه فرد دارای درآمد بالایی باشد، انگیزه بیشتری برای مهاجرت معکوس خواهد داشت. نتایج به دست آمده از ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/109$) مقدار و $=0/033$ سطح معناداری) نشان دهنده رابطه مثبت و بین این دو متغیر است. یا به عبارت بهتر، می‌توان بیان داشت که در منطقه مورد بررسی داشتن سطح درآمد بالا باعث ایجاد انگیزه بیشتر برای مهاجرت به آن منطقه بوده است. (نمونه بارز آن توانایی خرید زمین و املاک و... از سوی این افراد است). بنابراین، فرضیه مورد نظر مورد تأیید واقع می‌گردد.

نزدیکی را که پاسخگوی نیازهای اقتصادی، روانی و... آنان باشد، برای اقامت برگزینند. بر این اساس فرضیه مورد نظر مستخرج از چارچوب نظری مورد تأیید واقع می‌گردد.

فرضیه شماره ۲: تعلق بومی نسبت به روستاهای مقصد، انگیزه بیشتری برای مهاجرت معکوس به آن روستاها خواهد داشت. نتایج به دست آمده از ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/193$) مقدار $=0/000$ سطح معناداری) بیان می‌دارد که رابطه بین متغیرهای تعلق بومی و انگیزه مهاجرت معکوس مثبت و معنادار است. به عبارتی می‌توان گفت که هر چه فرد تعلق بومی بیشتری نسبت به مکان مقصد داشته باشد، انگیزه بیشتری برای بازگشت به آن مکان خواهد داشت و فرضیه مورد نظر با توجه به یافته‌های پژوهش مورد تأیید واقع می‌گردد.

فرضیه شماره ۳: افراد مسن نسبت به افراد جوان‌تر انگیزه بیشتری نسبت به مهاجرت معکوس دارند. نتایج به دست آمده از ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/040$) مقدار $=0/436$ سطح معناداری) نشان دهنده عدم رابطه بین متغیر سن و انگیزه مهاجرت معکوس است. در صورتی که با توجه به چارچوب نظری ذکر شده در این پژوهش و عوامل بسیاری چون کسب آرامش و گذران دوران بازنشستگی و... انتظار می‌رفت که ایجاد انگیزه و جذب افراد سالمند به روستاها بیشتر از دیگران باشد. اما در نمونه مورد بررسی شاهد انگیزه مهاجرت معکوس در بین همه گروه‌های سنی هستیم که نشان دهنده

جدول ۷- آزمون کای اسکوار بین متغیرهای مستقل

اسمی و انگیزه مهاجرت معکوس

سطح معنی داری (sig)	درجه آزادی (df)	مقدار (Value)	
۰/۸۲۳	۴۸	۳۸/۸۹۲	نوع مسکن
۰/۶۷۷	۲۰	۱۶/۶۳۰	نوع شغل

مأخذ: نگارندگان

به عبارتی نوع مسکن مهاجران در پژوهش حاضر نمی تواند با انگیزه مهاجرت آنان به منطقه مورد مطالعه ارتباطی داشته باشد، و افراد دارای مساکن گوناگون هر کدام با انگیزه های متفاوتی در این مکان سکنی گزیده اند. و مسکن خاصی (به ویژه مسکن خریداری شده) که نشان دهنده ارتباط بیشتر آن با انگیزه مهاجرت معکوس باشد مشاهده نگردید (جدول شماره ۸ توضیحات بیشتری ارائه می دهد). پس فرضیه مورد نظر مورد تأیید واقع نمی شود.

فرضیه شماره ۶: بین نوع مسکن و انگیزه مهاجرت معکوس رابطه وجود دارد. نتایج به دست آمده از آزمون کای اسکوار (۳۸/۸۹۲ = مقدار ۰/۸۲۳ = سطح معناداری) نشان دهنده عدم وجود رابطه معنادار بین این دو متغیر است.

جدول ۸- آماره های توصیفی به دست آمده از آزمون کای اسکوار بین نوع مسکن و انگیزه مهاجرت معکوس

جمع کل	انگیزه مهاجرت معکوس درصد					تعداد	از کل	نوع مسکن
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	خیلی کم	کم			
۳۳	۰	۸	۱۲	۱۲	۱	۳۳	از کل	رهن و اجاره
۸۶	۰/۰	۲/۱	۳/۱	۳/۱	۰/۳	۸۶	از کل	
۶۵	۲	۱۳	۲۶	۲۳	۱	۶۵	از کل	بستگان و آشنایان
۱۷/۰	۰/۵	۳/۴	۶/۸	۶/۰	۰/۳	۱۷/۰	از کل	
۱۱	۱	۰	۵	۵	۰	۱۱	از کل	سازمانی-اداری
۲/۹	۰/۳	۰/۰	۱/۳	۱/۳	۰/۰	۲/۹	از کل	
۳	۰	۰	۱	۲	۰	۳	از کل	جایزه
۰/۸	۰/۰	۰/۰	۰/۳	۰/۵	۰/۰	۰/۸	از کل	
۹۸	۰	۱۸	۳۷	۳۹	۴	۹۸	از کل	موروثی
۲۵/۶	۰/۰	۴/۷	۹/۷	۱۰/۲	۱/۰	۲۵/۶	از کل	
۱۷۳	۷	۳۲	۸۰	۵۳	۱	۱۷۳	از کل	خریداری
۴۵/۲	۱/۸	۸/۴	۲۰/۹	۱۳/۸	۰/۳	۴۵/۲	از کل	
۳۸۳	۱۰	۷۱	۱۶۱	۱۳۴	۷	۳۸۳	از کل	جمع کل
۱۰۰/۰	۲/۶	۱۸/۵	۴۲/۰	۳۵/۰	۱/۸	۱۰۰/۰	از کل	

مأخذ: نگارندگان

دهنده عدم وجود رابطه معنادار بین این دو متغیر است. به بیان دیگر، می توان اذعان نمود که نوع شغل مهاجران هیچ ارتباطی با انگیزه مهاجرت آنان به منطقه مورد مطالعه نداشته و افراد دارای

فرضیه شماره ۶: به نظر می رسد بین نوع شغل و انگیزه مهاجرت معکوس رابطه وجود دارد. نتایج به دست آمده از آزمون کای اسکوار (۱۶/۶۳ = مقدار ۰/۶۷۷ = سطح معناداری) نشان

مشاهده نمی‌شود (توضیحات بیشتر در جدول شماره ۹ موجود است). در نتیجه فرضیه مطرح شده تأیید نمی‌شود.

مشاغل گوناگون هر کدام بنا به انگیزه‌های متفاوتی به این مکان آمده و شغل خاصی (مانند فعالیت در مشاغل محلی) که نشان دهنده ارتباط بیشتر آن با انگیزه مهاجرت معکوس باشد

جدول ۹- آماره‌های توصیفی به دست آمده از آزمون کای اسکوار بین نوع شغل و انگیزه مهاجرت معکوس

جمع کل	انگیزه مهاجرت معکوس به درصد					تعداد	نوع شغل
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	خیلی کم	کم		
۱۳	۰	۳	۷	۳	۰	تعداد	بیکار
۳/۴	۰/۰	۰/۸	۱/۸	۰/۸	۰/۰	از کل	
۱۰	۰	۳	۴	۳	۰	تعداد	کارگر
۲/۶	۰/۰	۰/۸	۱/۰	۰/۸	۰/۰	از کل	
۴۷	۱	۵	۲۲	۱۷	۲	تعداد	بازنشسته
۱۲/۳	۰/۳	۱/۳	۵/۷	۴/۴	۰/۵	از کل	
۳۳	۲	۱۰	۱۶	۵	۰	تعداد	ماهی گیری
۸/۶	۰/۵	۲/۶	۴/۲	۱/۳	۰/۰	از کل	
۷۴	۲	۱۶	۳۲	۲۳	۱	تعداد	خرده فروش
۱۹/۳	۰/۵	۴/۲	۸/۴	۶/۰	۰/۳	از کل	
۶۳	۱	۵	۳۱	۲۵	۱	تعداد	سایر مشاغل
۱۶/۴	۰/۳	۱/۳	۸/۱	۶/۵	۰/۳	از کل	
۴۹	۲	۷	۲۲	۱۷	۱	تعداد	اداری-خدماتی
۱۲/۸	۰/۵	۱/۸	۵/۷	۴/۴	۰/۳	از کل	
۱۴	۰	۴	۵	۵	۰	تعداد	عمده فروش
۳/۷	۰/۰	۱/۰	۱/۳	۱/۳	۰/۰	از کل	
۲۰	۱	۵	۴	۹	۱	تعداد	پرورش ماهی
۵/۲	۰/۳	۱/۳	۱/۰	۲/۳	۰/۳	از کل	
۹	۰	۱	۲	۶	۰	تعداد	باغدار
۲/۳	۰/۰	۰/۳	۰/۵	۱/۶	۰/۰	از کل	
۳۱	۱	۹	۹	۱۱	۱	تعداد	کشاورز
۸/۱	۰/۳	۲/۳	۲/۳	۲/۹	۰/۳	از کل	
۱۶	۰	۲	۶	۸	۰	تعداد	پرورش گل و گیاه
۴/۲	۰/۰	۰/۵	۱/۶	۲/۱	۰/۰	از کل	
۴	۰	۱	۱	۲	۰	تعداد	بنگاه مسکن و مصالح
۱/۰	۰/۰	۰/۳	۰/۳	۰/۵	۰/۰	از کل	
۳۸۳	۱۰	۷۱	۱۶۱	۱۳۴	۷	تعداد	جمع کل
۱۰۰/۰	۲/۶	۱۸/۵	۴۲/۰	۳۵/۰	۱/۸	از کل	

مأخذ: نگارندگان

است. یعنی پیامد چنین مهاجرتی تغییر و تحول مثبت در چگونگی و شیوه زندگی افرادی است که بالای آن نوع مهاجران مواجه می‌شوند و به ارتقا سطح زندگی (بهداشتی، تغذیه، اشتغال و...) آنان کمک نموده است. توسعه اجتماعی گونه‌ای از توسعه است که متأثر از سیاست‌های غیرمستقیم دولت‌ها و بیشتر تحت تأثیر فرهنگ عمومی مردم یک منطقه (شهر، کشور و...) بوده و به نظر بیشتر نظریه پردازان توسعه، چنین توسعه‌ای بهتر و پایدارتر از انواع دیگر توسعه است. پس با دست یافتن به تأیید چنین فرضیه‌ای می‌توان اظهار داشت که مهاجرت معکوس در این منطقه دارای کارکرد مثبتی بوده و به رشد و ارتقا اجتماعی آن کمک نموده است.

فرضیه شماره ۹: به نظر می‌رسد مهاجرت معکوس باعث رشد و توسعه اقتصادی روستاها می‌گردد. نتایج به دست آمده از ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/470$) مقدار $=0/000$ سطح معناداری) نیز نشان دهنده رابطه مثبت و معنادار بین مهاجرت معکوس و توسعه اقتصادی می‌باشد. به عبارت بهتر می‌توان بیان داشت که مانند فرضیه قبل پیامد مهاجرت معکوس، یک پیامد مثبت و مثمرتر بوده و با توجه به گویه‌های مطرح شده در باب این بعد از توسعه در پژوهش حاضر، بروز و رشد توسعه اقتصادی ابعاد توسعه به ویژه توسعه اجتماعی را تحت الشعاع خود قرار داده و به شکوفایی قابلیت‌های انسانی منطقه نیز خدمت رسانده است.

در قسمت‌های پیشین بررسی علل انگیزه مهاجرت معکوس مورد توجه قرار گرفت، اما در ادامه به دنبال دست‌یابی به نتیجه و یا پیامد مهاجرت معکوس هستیم، این که آیا بازگشت افراد به سمت روستاها بنا به دلایل خاص اعم از اقتصادی، روحی-روانی، فرهنگی و... باعث توسعه (اجتماعی و اقتصادی) آنها می‌شود؟ گرچه چنین مهاجرتی دیگر پیامدهایی، نیز به دنبال خواهد داشت، حتی پیامدهای منفی. اما به دلیل آن که اساس این مقاله بر مبنای یک چارچوب تئوریک تنظیم شده و فرضیات مطرح شده، مستخرج از آن است، بنابراین، در این قسمت از پژوهش صرفاً به بررسی پیامدهای مثبت این نوع از مهاجرت می‌پردازیم.

جدول ۱۰- آزمون همبستگی پیرسون بین مهاجرت

معکوس* و توسعه اجتماعی و توسعه اقتصادی

سطح معنی داری	ضریب همبستگی	
۰/۰۰۰	۰/۲۸۳(**)	توسعه اجتماعی
۰/۰۰۰	۰/۴۷۰(**)	توسعه اقتصادی

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

مأخذ: نگارندگان

* در اینجا به دلیل اینکه مهاجرت از حالت ذهنی خارج شده و به عینیت دست یافته به جای واژه انگیزه مهاجرت معکوس از واژه مهاجرت معکوس که به عینیت و عمل رسیده و با نتایج آن سروکار داریم، استفاده می‌گردد

فرضیه شماره ۸: به نظر می‌رسد مهاجرت معکوس باعث رشد و توسعه اجتماعی روستاها می‌گردد. نتایج به دست آمده از ضریب همبستگی پیرسون ($r=0/283$) مقدار $=0/000$ سطح معناداری) نشان دهنده رابطه مثبت و معنادار بین مهاجرت معکوس و توسعه اجتماعی

۴- نتیجه‌گیری

با توجه به نظریات یاد شده و دستاوردهای تحقیق در مقاله، یافته‌های آزمون فرضیات نشان می‌دهد که:

بین متغیرهای مسافت و انگیزه مهاجرت معکوس رابطه منفی و معنادار برقرار است. یعنی هر چه فاصله بین مکان مبدأ و مقصد مهاجرین کمتر باشد، انگیزه بیشتری از سوی آنان وجود دارد که مکان‌های نزدیکی را که پاسخگوی نیازهای اقتصادی، روانی و... آنان باشد، برای اقامت برگزینند. رابطه بین تأثیرگذاری تعلق بومی بر انگیزه مهاجرت معکوس مثبت و معنادار بوده و هر چه فرد تعلق بومی بیشتری نسبت به مکان مقصد داشته باشد، انگیزه بیشتری برای بازگشت به آن مکان خواهد داشت. بین متغیرهای سن و انگیزه مهاجرت معکوس رابطه معناداری معکوس وجود نداشت، در صورتی که انتظار می‌رفت افراد سالمند انگیزه بیشتری برای بازگشت به روستاها خواهند داشت. عدم وجود رابطه بین سطح تحصیلات و انگیزه مهاجرت معکوس نشان دهنده وجود انواع گروه‌های تحصیلی متفاوتی در بین مهاجران است. سطح درآمد بالاتر باعث انگیزه بیشتری برای مهاجرت به مناطق مورد بررسی بوده است. عدم وجود رابطه بین نوع شغل و نوع مسکن با انگیزه مهاجرت معکوس نشان دهنده وجود مشاغل و مسکن گوناگون مهاجران در محل بدون ارتباط آن با نوع خاصی از شغل و یا مسکن با مهاجرت بوده است.

در مورد دست‌یابی به دو فرضیه‌ای که پیامد مهاجرت معکوس را بررسی می‌کنند؛ وجود رابطه مثبت و معنادار مهاجرت معکوس و توسعه اجتماعی نشان دهنده تغییر و تحول مثبت در چگونگی و شیوه زندگی منطقه مورد مطالعه بوده است. توسعه‌ای که متأثر از سیاست‌های مستقیم دولتی نبوده و بیشتر تحت تأثیر فرهنگ عمومی مهاجرین وارد شده به آن منطقه صورت گرفته است. مثبت و معناداری رابطه بین توسعه اقتصادی و مهاجرت معکوس موجب بسط امکانات موجود در محل (انسانی و محیطی) گردیده و بروز و رشد چنین پدیده‌ای، دیگر ابعاد توسعه به ویژه توسعه اجتماعی را تحت الشعاع خود قرار داده و به شکوفایی قابلیت‌های آن منطقه کمک نموده است.

همچنین با توجه به مشاهده محیط و مصاحبه با افراد منطقه می‌توان عواملی چون دسترسی به محل مناسب زندگی و استفاده بهتر و مفیدتر از میزان سواد و استعدادهای حرفه‌ای، بکارگیری مهارتها در جهت توسعه اقتصادی و اجتماعی، داشتن مسکن بزرگتر و ارزانتر و توان خرید زمین در جهت ساخت مسکن و راه اندازی شغل‌های با درآمد مناسب و با هزینه کمتر و عوامل مربوط به خصوصیات شخصی چون: سالمندی، بیماری، تنهایی، نیاز به آرامش و محیطی سالم‌تر و عشق و دلبستگی به خانواده و زندگی در روستاها در دوران بازنشستگی در روستاها یعنی روستاهای شمالی کشور و فاصله بدون مرزای ن شهرها با ایجاد کمترین تضاد

فرهنگی را، از دلایل مهم مهاجرت معکوس در منطقه مورد مطالعه دانست.

با توجه به موارد یادشده در متن می توان اشاره داشت که: ظرفیت های اجتماعی، مالی، فیزیکی، جذب سرمایه، مدیریتی، نهادی و فرهنگی از ملزومات فرایند توسعه عنوان می شود، جامعه ای توسعه یافته تر است که بر سرنوشت خود تسلط بیشتری داشته باشد. در غیر این صورت اگر جامعه ای به سطحی از رشد اقتصادی، اجتماعی برسد، اما قدرت اختیار و انتخاب از آن سلب شود، تنها مرحله ای از رشد را طی کرده ولی فاقد توسعه است. باید مدیریت روستاییان بر زندگی شان به رسمیت شناخت شود. اگر قرار باشد حجم مهاجرت ها از روستا کاسته شود، باید از تحمل انسان ها و طبیعت صحبت کرد. امروزه بیشتر فعالیت های اقتصادی برای کسب درآمد و انجام برنامه های اقتصادی چه فردی، چه جمعی و چه ملی توسط انسان ها صورت می گیرد. یعنی سه محیط اقتصادی، اجتماعی و طبیعی درگیر است و برای دادن به اینها توسط سیاست های مالی و پولی و برنامه ای انجام می شود. با اشاره به این که برای توسعه روستا، باید جامعه روستایی را پیوسته با محیط طبیعی و برنامه های مختلف دانست، بهترین استراتژی توسعه روستایی، ترکیبی از رویکرد ساختار سلسله مراتبی سکونتگاه ها، توسعه روستایی یکپارچه و توسعه پایدار است. توسعه روستایی فرایندی همه جانبه است که همه سازمان ها به نوعی با آن ارتباط دارند. توسعه

روستایی و توسعه کشاورزی دو مؤلفه ای هستند که لازم و ملزوم یکدیگرند. توسعه کشاورزی از طریق افزایش درآمد، افزایش سطح تولیدات، بهبود وضعیت کار و بهبود وضعیت اجتماعی روستاییان به دست می آید و همه این موارد، توسعه روستایی را سبب می شود. دولت می تواند با برنامه ریزی، طراحی و اجرای طرح های مختلف برای ارائه خدمات دولتی در مناطق روستایی، زمینه اشتغال زایی و کارآفرینی فوق العاده ای را در روستاها ایجاد کند. طیف این امور نیز بسیار گسترده است، از امور اداری، اقتصادی، انتظامی، بیمه و تامین اجتماعی گرفته تا مراقبت از محیط زیست، حفظ و توسعه مراتع و جنگل ها. این امر علاوه بر کاهش حرکت و مهاجرت روستاییان به شهرها برای دریافت این گونه خدمات، دلیلی بر شکل گیری و رشد مهاجرت های معکوس است. تحقق دولت الکترونیکی در سطح روستاها، چشم اندازی مطلوب برای آینده است که اکثر کشورها در حال حرکت به سمت آن هستند (حسینی، ۱۳۸۴: آرشو).

۵- پیشنهادها

در ابتدا، در یک روستا باید: بررسی استعداد های روستا و امکانات موجود؛ سرمایه گذاری های مورد نیاز؛ بررسی دقیق هزینه ها و هزینه یابی؛ میزان اشتغال جدید معتبر از این سرمایه گذاری ها؛ بازدهی در مدت زمان مشخص و تدوین برنامه دقیق و زمان بندی شده مورد توجه قرار گیرد. و همزمان با این برنامه ها،

می‌رسد. اشتغال‌زایی در روستاها را عامل و راهکار عمده جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه روستاییان به شهر و شکل‌گیری مهاجرت‌های معکوس به روستاها می‌دانند (بهشتی، ۱۳۸۵: آرشو)

جذابیت ریشه شهرها باید دوباره احیا شود، درست است که روستاها ریشه شهرها هستند اما یک مشکل اساسی این است که روستاها به دلایل سنتی و فرهنگی از مشارکت در تولید همگانی، یک پارچه شدن اراضی و بعضاً استفاده از روش‌های نوین تولید استقبال نمی‌کنند. اما اگر شرایط به نحوی تغییر یابد که ارتقای کیفیت زیستی و امکانات در روستا همراه با ارتقای سطح درآمد کشاورزی از هر واحد سطح، زندگی در روستا را جایگزین جذابی برای محیط آلوده پرهزینه شهری بسازد، رونق اقتصادی در روستاها، اطرافیان و خانواده‌های مهاجر را به روستاها خواهد کشاند و مهاجرت، روند معکوس خواهد یافت. بازنشستگان با امید به زندگی در هوای سالمتر از شهرنشینی و یک مصرف‌کننده صرف، به روستانشینی با موقعیت تولیدکننده روی خواهند آورد. امروزه گرانی مسکن شهری، شرایط استثنایی برای تشویق به بازگشت شهرنشینان به روستا را فراهم آورده چنانکه امکان تبدیل مسکن گران قیمت شهری به مسکن بهتر در شرایط زیست محیطی سالم تر و آرامش بیشتر (در روستا) همراه با مشوق‌های دولتی و ایجاد همزمان امکانات رفاهی بیشتر در روستاها بگردد قطعاً نه تنها مهاجرت به روستا جذابیت خواهد یافت بلکه در مدت کوتاهی

کارشناسان اجتماعی - اقتصادی با برآورد هزینه‌های اجتماعی و اقتصادی یک مهاجر (از روستا به شهر و شهر به روستا) به سرجمع هزینه‌های مهاجرت‌ها دست یابند. راهکارهای معرفی شده زیر می‌تواند در جهت دهی این گونه فعالیت‌ها موثر واقع شود:

- حفظ نیروهای روستایی ساکن

ارتقاء سطح بهره‌وری و کارآیی نیروی انسانی و امکانات موجود؛

بازگرداندن روستاییان مهاجر و خانواده‌هایشان؛

کمک مالی به مهاجران در جهت اسکان ولی نه مجانی و بدون زحمت؛

بالا بردن سطح فرهنگ و اخلاق در روستاها (لهسایی‌زاده، ۱۳۶۸: ۲۶۷).

ایجاد و عملیات اجرایی جدی (نه شعاری) سیستم مهاجرت از شهر به روستا (مانند بازنشستگان، جوانان بیکار و...) تا هر روستایی بتواند پس از یکپارچه سازی اراضی مشارکت در احداث باغ یا مزرعه مکانیزه و مدرن مشغول به فعالیت مفید اقتصادی گردد. نتیجه چنین فعالیت‌هایی در نهایت، منجر به توسعه اجتماعی-اقتصادی آن منطقه می‌شود.

در هر روستا اگر احداث واحدهای کوچک تولیدی از قبیل مرغداری، گاوآورداری، گوسفندداری و یک گلخانه و حوضچه پرورش ماهی در محدوده خانه و مزرعه شکل نوین به خود گیرد، نیاز مواد غذایی این خانواده‌ها تامین و تولیدات مازاد نیز از طریق تعاونی به فروش

در گذر زمان»، تهران: انتشارات فرهنگسرای
یساولی.

تودارو، مایکل، (۱۳۶۶)، « توسعه اقتصادی در
جهان سوم»، ترجمه: غلامعلی فرجادی،
تهران: انتشارات سازمان برنامه و بودجه، جلد
اول و دوم.

توسلی، غلامعباس، (۱۳۸۵)، « نظریه های جامعه
شناسی»، تهران: نشر سمت.

توسلی، غلامعباس، (۱۳۷۴)، «جامعه شناسی
شهری»، تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم.

حسینی، ناهید. (۱۳۸۴)، «رویکرد ناپایدار به
توسعه روستایی پایدار»، سایت آفتاب، (هفته

نامه آتیه شماره ۵۳۷)، ۱۳۸۸/۰۲/۲۰

دواس، دی. ای. (۱۳۸۱)، پیمایش در تحقیقات
اجتماعی، ترجمه: هوشنگ نائی، چاپ
اول، تهران: نشر نی.

ربانی، رسول، (۱۳۸۵)، «جامعه شناسی شهری»،
اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.

روابط عمومی اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی

شهرستان های تنکابن و رامسر، ۱۳۸۸-۱۳۸۹

زنجانی، حبیب الله، (۱۳۸۰)، «مهاجرت»، تهران:
انتشارات سمت.

ساروخانی، باقر، (۱۳۷۸)، روش های تحقیق در

علوم اجتماعی، جلد اول، تهران: پژوهشگاه

علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

سایت گوگل، «آینده رسانه مستقل
ایرانیان»، ۱۳۸۸/۰۲/۲۰

شهابی، سیامک. (۱۳۸۱)، «بررسی اولویت های

ارزشی جوانان روستایی و عوامل موثر بر آن:

استان اصفهان»، اصفهان: گروه تحقیقات و

پیشگیری در روند رشد قیمت مسکن شهری نیز
به وقوع خواهد پیوست. با افزایش جمعیت

روستاها، مهندسان، پزشکان، معلمان و سایر
دانش آموختگان بیکار، شایق حضور، سکونت و

خدمات رسانی در روستاها می شوند،
واسطه های، خدماتی نیز فعالیت خواهند کرد و

در نهایت باعث آبادانی روستاها خواهند شد.
(گرامی، ۱۳۸۵: اصلی)

منابع

ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۴)،
«جامعه شناسی توسعه»، تهران: نشر کیهان.

اسکندری، پروانه، (۱۳۸۶)، «بررسی پدیده
مهاجرت در استان گلستان»، آزادشهر، سایت

تبلیغات، یادداشت هایی درباره علم و دانشگاه.

باهر، حسین، (۱۳۶۹)، «مبانی برنامه ریزی توسعه
اقتصادی»، تهران: نشر انجمن خدمات

اسلامی.

برنار شاریه، ژان. (۱۳۷۳)، «شهرها و روستاها»،

ترجمه: سیروس سهامی، نشر نیکا، مشهد

بهشتی، آزاده، (۱۳۸۵)، «مهاجرت معکوس»،
پایگاه دکتر محمد کمالی، سایت همشهری:

آرشیو. ۱۳۸۸/۰۲/۲۰

پایگاه اطلاع رسانی آذربایجان غربی، ۱۳۸۹

پایگاه اطلاع رسانی جوان آمل، ۱۳۸۹

پیته، ژان، (۱۳۶۹)، «مهاجرت روستائیان»،
ترجمه: محمد مومنی کاشی، تهران: سازمان

انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

تقوی نژاد دیلمی، محمد رضا، (۱۳۵۷)،

«معماری، شهرسازی و شهرنشینی در ایران

سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵
 Hall. p. (1966), «The world cities». London:
 Ed Mc Graw-Hill.
 Hannarzu, (1983), « Explorer la ville"Trad». Paris:
 Issac joseph.
 Menderas H.Forse M. (1983), «Le
 changment social». Paris: Berger, Le
 Vrault.
 Merlin P. (1991), «Lurbanisme». Paris:
 PUF.
 Ruchac R. (1974), «La sociologie des
 migratins aux Etats-UNIS".Ed. Ecole
 pratique des bHautes Etudes ET
 Mouton», Paris: LaHaye, Mouton.
 Roman J. (1993), «Ville, exclusion ET
 citoynnete».paris
 Yerasimon S. (1997), « Villes-mondes".
 Universite de perpignam, (sous La
 direction d"Alain Tarrius)», Paris :
 seminaire 16-18 juin.

بررسی مسائل روستایی، وزارت جهاد
 کشاورزی.
 کورتز، نورمن. (۱۳۸۴)، «آمار در علوم
 اجتماعی»، ترجمه: حبیب الله تیموری، تهران:
 نشر نی، چاپ چهارم.
 گرامی، حمید، (۱۳۸۵)، «چگونه روستائیان به
 روستا برگردند»، سایت ماهنامه دام، کشت و
 صنعت. ۱۳۸۸/۰۲/۲۰
 روشه، گی، (۱۳۸۱)، «تغییرات اجتماعی»،
 ترجمه: منصور وثوقی، تهران: نشر نی.
 لهسائی زاده، عبدالعلی، (۱۳۶۸)، «نظریات
 مهاجرت»، شیراز: انتشارات نوید.
 مشهدی زاده دهاقانی، ناصر، (۱۳۷۳)،
 «برنامه‌ریزی شهری در ایران»، تهران: دانشگاه
 علم و صنعت.
 معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس
 جمهوری، ۱۳۷۵
 میلر، دلبرت، چارلز، (۱۳۸۰)، «راهنمای سنجش
 و تحقیقات اجتماعی»، ترجمه: هوشنگ نائی،
 تهران: نشر نی، چاپ اول.